

Relja Seferović

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku
Lapadska obala 6
Dubrovnik

DUBROVAČKI KNJIŽARI 16. STOLJEĆA U DRŽAVNOJ SLUŽBI

UDK 656.4:352(497.5 Dubrovnik)“15“

Izvorni znanstveni rad

Trgovci papirrom i pergamentom koji su opskrbljivali urede Dubrovačke Republike i uvezivali knjige, navedeni u izvorima kao librari ili knjižari, pridonijeli su u 16. stoljeću strukturiranju upravnog i sudskog aparata. Njihova djelatnost istražena je u prizmi međusobnih odnosa, profesionalne povezanosti i ugovornih veza s državom koja ih je financirala te s obzirom na proizvod koji su dopremali u grad, a ste kao je stratešku važnost.

Ključne riječi: *papir, pergament, knjižari, Dubrovačka Republika, 16. stoljeće*

1. Uvod: *librari* i njihov doprinos jačanju političkog položaja Dubrovnika

Postupno emancipiranje srednjovjekovne dubrovačke komune kao samostalnog političkog subjekta na pozornici svjetskih zbivanja početkom Novog vijeka temeljilo se na unutrašnjim i na vanjskim promjenama. Strukturiranje državnog aparata bilo je među temeljnim elementima ovog procesa. Budući da su ga međunarodne okolnosti dodatno ubrzale u 16. stoljeću, prirodno se nameće promotriti kako su izvršene njegove unutarnje prilagodbe. To se može pratiti na temelju usklađenosti zakonskih okvira s praktičnim prilikama u kojima se odvijao rad upravnih tijela Republike u nastajanju, razmatrajući pritom nekoliko zakona dubrovačkog Senata vezanih uz položaj i ulogu činovnika.

Nesmetani rad ovih tijela izravno je ovisio o kvaliteti zaposlenih u Notarijatu i Kancelariji,¹ kojima se nastojalo osigurati što bolje uvjete. O tome neposredno go-

¹ Još krajem 14. stoljeća precizira se da dubrovački kancelar mora biti zreo čovjek dobrog vladanja i ugleda, star barem 30 godina, poznavatelj gramatike i govorništva, ali temeljni je uvjet da ne smije biti Mlečanin. Krekić, B. *Unequal rivals: essays on relations between Dubrovnik and Venice in the thirteenth and fourteenth centuries*. Zagreb-Dubrovnik : Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007, str. 250.

vori više zaključaka o poboljšanju radnih prostorija i raznim građevinskim zahvatima. Tako je, primjerice, 20. prosinca 1522. Malo vijeće isplatilo iz javne blagajne 21 perper i dva groša meštru Lovru Radinom za izradu tri prozora Kancelarije,² a neprekidno širenje opsega državnih poslova prirodno je uvjetovalo proširenje ovog značajnog radnog prostora. Zato je 19. svibnja 1557. Senat razdvojio dužnosti notara i kancelara i također se pobrinuo oko trajnog rješenja njihova zajedničkog prostora.³

Središnje pitanje uređivanja rada državnih ureda, Notarijata i Kancelarije, što je nedjeljivo vezano uz djelatnost knjižara ili *librara*, raspravljano je na senatskoj sjednici iste godine kad su vlasti donijele i zakon o javnom stipendiranju studenata. Ova podudarnost ne mora biti slučajna. Naime, premda se studente uvelike stipendiralo i ranije, još od srednjovjekovlja, pa je postojala čak i tradicija da se svake godine dodijeli stanoviti iznos dominikancima iz gradskog samostana Sv. Dominika radi odlaska na studij u Italiju,⁴ navedeno zakonsko rješenje iz 1557. bjelodano govori o naporima vlasti da se na svim poljima uredi javni život i da se poluge državnog aparata usklade u cijelosti. Ulaganje u obrazovanje nesumnjivo je bilo poticaj u tom pravcu. Dolazak obrazovanih činovnika, kako se očekivalo, trebao je pridonijeti boljoj kvaliteti rada administracije mlade države, koja se nipošto nije htjela oslanjati samo na obrazovane strance o čijim se uslugama tradicionalno ovisilo.

U ovom kontekstu postaje značajna i briga vlasti za nabavku potrebnog stacionarnog materijala, ponajprije materijala za pisanje. Vremenom su opisane potrebe dovele do stvaranja profesionalne skupine *librara* ili knjižara, koji su morali redovito opskrbljivati upravna tijela potrebnim priborom i uvezivati knjige. Njihova uloga zaslužuje poseban osvrt.

Dosad poznati podaci o djelatnosti knjižara, koji su se bavili uvezivanjem knjiga i nabavkom raznih vrsta papira i pergamenta za potrebe upravnih i sudskih tijela Republike u nastajanju, smještenih u Kneževu dvoru, vode nas u 15. stoljeće, premda je opravdano pretpostaviti da korijeni ove djelatnosti pripadaju samim počecima dubrovačke notarske službe u 13. stoljeću. Živan Radojević iz 1449. prvi je od nekoliko zabilježenih knjigoveža do kraja 15. stoljeća, a potom slijedi »čitava plejada uvezivača knjiga kroz 16. stoljeće i sve do pada Republike«.⁵ Na putu ususret toj »plejadi uvezivača« dobro je razmotriti obilježja ranih obrtnika ove djelatnosti. Odmah pada u oči da su na navedenom ranom popisu svi bili domaći ljudi (Andru-

² Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Acta Consilii Minoris* (dalje: *Cons. Min.*), serija 5, sv. 34, f. 201r.

³ DAD, *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*), serija 3, sv. 54, f. 10r-11v. O ovome također Šundrica, Z. Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa dubrovačkog arhiva. *Arhivist* (Beograd). XXIX, 1-2(1979), str. 30. te Ćosić, S. Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike. *Arhivski vjesnik* (Zagreb). 37(1994), str. 128.

⁴ U novije vrijeme o školstvu Republike više je pisao Krekić, B. *Miscellanea from the cultural life of Renaissance Dubrovnik*, n. IX. *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600*, Variorum Collected Studies Series 1997 (preneseno iz *Byzantinische Forschungen* 20, Amsterdam 1994), str. 139-151, dok je za Zakon o školstvu iz 1557. klasičan rad I. Perića. Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. stoljeća. *Pedagoški rad*. 5-6(1967), str. 218-224.

⁵ Šundrica, Z. Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa dubrovačkog arhiva, str. 28.

ško Gago Radovinović 1454., Matko Radovanović 1458., Matko *librarius* 1462.,⁶ don Luka Radovanović 1487. i Matija Ivanov Kaboga 1488.). Nadalje, lako je pretpostaviti da su bili u rodbinskim vezama, posao se nasljeđivao. Značajno je i što među navedenima zatičemo jednog plemića, Matiju Ivanova Kabogu, i jednog svećenika. U arhivskim izvorima iz kasnijeg vremena obično se radilo o svećenicima, ako su knjižari bili domaći ljudi. S druge strane, veza dubrovačkih patricija s ovim poslom sastojala se obično u angažiranju knjižara ispred državne uprave i u odobravanju isplate potrebnih sredstava iz državne blagajne, kako svjedoče kasniji izvori. Samo se za Kabogu i njegova sina ističe da su se neposredno bavili ovim obrtom. Grananje mreže državnih poslova od prijelomne 1526. godine, kad su formalno raskinute veze s ugarsko-hrvatskom državom, uz gospodarski procvat pridonijelo je naglom jačanju ove djelatnosti i povećanoj potrebi za pisarskim materijalom. To se zrcalilo kako u potankim zapisima o opskrbi, tako i u živahnoj aktivnosti knjižara, koji su sve češće bili stranci, a pritom su razvijali značajnu gospodarsku djelatnost i u drugim granama.⁷ Međutim, sam početak bio je relativno skroman i obilježen mjerama stroge štednje.

2. Zakonska obilježja opskrbe papirom

Isplate knjižarima za nabavljeni papir ili knjigovezačke poslove redovito prati opaska da je to obavljeno za potrebe Dvora, ili se pak precizira neko od državnih tijela čijim je potrebama izravno udovoljeno, poput Kancelarije, Notarijata, raznih sudova ili pak odjela za vanjsku politiku, osobito prilikom kasnijih veza s Osmanlijama. Nijednom nije zabilježeno da se izlazilo ususret privatnim potrebama pa je očito da su brojni dubrovački trgovci i obrtnici sami kupovali papir i pergament, ne tražeći pritom pomoć od države.⁸ Dapače, u početku promatranog razdoblja zakonskim se mjerama posebno nastoji suzbiti svaku mogućnost da se privatne stranke opskrbljuju papirom u državnim ustanovama ili posredstvom državnih činovnika. Čini se da su ti zakoni imali trajnu vrijednost, jer ih kasnije više nije bilo potrebe ponavljati.

⁶ Krekić, B. *Miscellanea* from the cultural life of Renaissance Dubrovnik, str. 139. Također Krekić, B. On the Latino-Slavic Cultural Symbiosis in Late Medieval and Renaissance Dalmatia and Dubrovnik, n. XVIII. *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600*, Variorum Collected Studies Series 1997 (preneseno iz *Viator* 26 (1995)), str. 329.

⁷ Dubrovačkim knjižarima suvremenik je u Zagrebu Pavao, uvezivač knjiga (*Paulus literatus, ligator librorum*), koji 1515. »ima toliko sredstava da čini zadužbinu.« Novak, V. *Latinska paleografija*. Beograd : Naučna knjiga, 1952, str. 68.

⁸ Budući da izrada knjiga za privatne naručioce i crkve ne pripada našoj temi, upozorimo tek na nekoliko podataka o »zanimanjima nazvanima *magister librorum* ili *magister a libris*, vezano uglavnom uz dijecezansko svećenstvo i svjetovnjake koji su to radili za pojedine naručioce ili crkve«, kako navodi Badurina, A. Iluminirani rukopisi. *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI stoljeće*. Zagreb : Muzejski prostor, Dubrovnik : Dubrovački muzej, 1987, str. 221-222, uz manji izbor iz literature.

Na sjednici održanoj 11. svibnja 1501. godine Senat je razmatrao pitanje potrošnje papira u javnoj Kancelariji i Notarijatu.⁹ Glavno obilježje jednoglasno prihvaćene odluke bila je potreba za štednjom u državnim uredima na cijelom dubrovačkom području, od Stona do Konavala.¹⁰ Dok je kancelariji u Stonu jedinoj dopušteno imati pričuvu od jedne količine potrebne za posao u određenom razdoblju, svim drugima (pojedinačno se preciziraju kancelarije u Dubrovačkom primorju i to u Trstenici, Slanom, potom na otocima Šipanu i Lopudu te u Konavlima) dopuštena je pričuva od samo polovice iste količine. Pritom, nažalost, tada još nije potanko navedeno koliko je točno iznosila predviđena pričuva, niti koliko je pisara radilo u pojedinom uredu. Ipak, ovaj podatak posredno govori, dakako, i o važnosti koja se pridavala Stonskoj kancelariji. Jednako je određeno da od trenutka prihvaćanja odluke pa nadalje, notari i kancelari kako iz Velike kancelarije, a tako i iz Slavenske i Krivične kancelarije¹¹ moraju dobiti za pričuvu svega jednu mjeru po jednom notaru i ništa više. Isključivo za kneza i Malo vijeće pridržano je pravo da odobre dodatnu količinu papira, ako bude potreba pojedinom notaru ili kancelaru.

Nešto kasnije navodi se i točna količina pisaćeg materijala kojom smiju raspolagati pisari. Naime, na tragu ove ranije senatske odredbe je i zaključak Malog vijeća od 13. studenog 1520., kad je propisana količina papira koliko u pričuvi trebaju držati kancelari i notari: dvanaest kvinterna za kancelare, odnosno osam za notare.¹² I ovo je dokaz o većem značaju koji je uživala kancelarska služba u odnosu prema notarskoj, jer je imala pravo raspolagati s količinom papira većom za jednu trećinu. Poznato je još iz drevnih vremena da je *quinternius* činio sveščicu ili kodeks od pet araka (*arcus*), ili presavijenih deset listova. Time se razlikovao od kvaternija, koji je brojao četiri arka, ili od seksternija, sa šest araka.¹³ Pored određivanja količine papira za pisarske službe, o neposrednom nadzoru Senata nad uvezivanjem pisarskih svezaka u knjige u ovom razdoblju dovoljno govori odluka o povlastici knezu i Malom vijeću od 21. listopada 1525., kad je »dodijeljena sloboda knezu i njegovu Malom vijeću da daju popraviti, prevezati, prekriti i prilagoditi u svemu potrebnom knjige Notarijata i Kancelarije te za navedene popravke, uvezivanja, korice i ostalo izvršiti potrebne isplate, onako kako im se učini prikladnim.«¹⁴ Čini se da je ovaj posao potom povjeren svećeniku Pavlu Vukašinoviću, jednom od poznatih knjižara, koji ga je vršio do smrti 1527.

Opisanim zakonskim potezima formalno se potvrđivao monopol središnje vlasti na razdiobu papira, iako se zna odranije da su trgovci za vlastite potrebe samostalno nabavljali papir. Njihovi *libri* i *quaderni* već su odavno postali i predme-

⁹ Na to je upozorio Šundrica, Z. Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska grada dubrovačkog arhiva, str. 27-28, prikazavši vrlo općenito sadržaj ovih zaključaka, s težištem da se privatnicima zabrani uporaba državnog papira.

¹⁰ *Cons. Rog.* sv. 28, f. 278r.

¹¹ O ustroju ovih ureda piše Ćosić, S. Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike, str. 126, upozoravajući na uredbu iz 1473. kojom su »razrađeni načini plaćanja kancelara, notara, sudbenog i slavenskog kancelara.«

¹² *Cons. Min.* sv. 34, f. 1v.

¹³ Novak, V. *Latinska paleografija*, str. 61.

¹⁴ *Cons. Rog.* sv. 38, f. 50r.

tom interesa povjesničara. Ne samo da je redovito uz njihove oporuke kao dodatak išao i *libretum*,¹⁵ već su državnim činovnicima povjeravane zadaće da registriraju slične spise, kako bi bili pravovaljani. Tako je 20. veljače 1524. Malo vijeće odredilo da nasljednici braće Vlaha i Junija Stjepanova Gradića moraju pohraniti u Notarijatu knjige računa opisane u oporuci, kao i odgovarajuću kutiju za njihovo čuvanje. Posebno je uređeno pitanje tko smije raspolagati ključevima te kutije.¹⁶ Slično tome je zaključeno godinu dana kasnije, 13. veljače 1525., kad su državni skupljači žita morali pohraniti sve svoje popise i knjige u državnoj blagajni.¹⁷ Tako je privatno poduzetništvo ostalo pod javnim nadzorom.

2.1. Tiskare i knjižari

Državni monopol došao je do izražaja na ovom polju i 1514., kad se u Senatu bez dogovora raspravljalo o osnutku prve dubrovačke tiskare.¹⁸ Premda je s vrlo visokim omjerom glasova (38-5 kod odluke da se dodijeli pravo na petnaest godina slobodnog rada, odnosno 33-10 kod odluke da molitelj smije dovesti talijanske tiskare i dobiti besplatno odgovarajući prostor u gradu) prihvaćena molba kancelara Luke Paskvalova de Primo da započne tiskarski obrt u gradu, navedeno se ipak nije ostvarilo.¹⁹ Temeljna je nakana iza ovog projekta bila da se tiskaju književna i crkvena djela, od kojih državni aparat ne bi imao neposrednu korist, ali ipak se dva elementa poklapaju s radom knjižara. Ponajprije, riječ je o nabavi materijala: Luka de Primo tražio je i dobio pravo na bescarinski uvoz papira, jednako kao i pravo na bescarinski uvoz opreme za izradu knjiga. Kasniji raspoloživi primarni izvori obilno svjedoče pod kojim se uvjetima taj materijal uvezio u Dubrovnik iz Italije (prvenstveno iz Ancone i Venecije) za potrebe državnih ureda pa se carinio i privremeno pohranjivao u državnoj carinarnici u palači Sponza.

Osim toga, pokazuje se da su mnogi od knjižara bili jednako zainteresirani za pokretanje tiskarskog obrta kako bi obogatili svoju primarnu djelatnost nabavke papira za državne urede. Tako je svećenik Pavao Vukašinović, uz čije ime izvori redovito navode izraz *libraro*, početkom 16. stoljeća oporučno naslijedio od klerika

¹⁵ To se vidi, recimo, na primjeru trgovca Mihajla Martinušića u drugoj polovici 14. stoljeća, kako raščlanjuje Voje, I. *Poslovna uspješnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2003, str. 242-252.

¹⁶ *Cons. Min.* sv. 35, f. 7v.

¹⁷ *Cons. Min.* sv. 35, f. 85v.

¹⁸ Lučić, J. Prilike u Dubrovniku 1510. do 1514. i ustanak na Hvaru. *Dubrovačke teme*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991 (preneseno iz *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*. 10(1978), str. 357-378), str. 249; također Muljačić, Ž. O prvoj dubrovačkoj tiskari. *Analiz Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* (Dubrovnik). 4/5(1956), str. 585-586.

¹⁹ Ovo je pitanje s razlogom privuklo pozornost brojnih istraživača, od ranih radova poput Breyer, M. Prilozi povijesti dubrovačkog štamparstva. *Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti*. Dubrovnik : Knjižara »Jadran«, 1931. str. 339-347, pa do Čučić, V. Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* (Zagreb). 48, 3/4(2005), str. 108-158, uz dobar pregled starije literature. Vrijedi zabilježiti da je 26. listopada 1568. uz nadbiskupsku privolu i Senat dopustio Ciriacu Gualterucciju iz Ancone i Ambrosiju Corsicu sa Sicilije da dovedu u Dubrovnik jednog ili više tiskara iz Italije radi tiskanja »nekih knjiga Sv. pisma na srpskom«, odnosno *pro imprimendis nonnullis libris Sacrae Scripturae in lingua serviana*, kako stoji u *Cons. Rog.* sv. 59, f. 46v.

Luke Radovanovića »manju tiskaru«,²⁰ čime se pokazuje ne samo njihova bliska povezanost, već i srodnost dviju struka. Štoviše, svojim statusom knjižara mogli su se koristiti kao povlasticom u ovom novom poslu, pa i radi stjecanja dodatne zarade. U ovom pravcu izravno nas vodi de Primov zahtjev da mu vlasti odobre petnaestogodišnje razdoblje *gratis*, kad nitko drugi ne bi smio otvoriti tiskaru na području koje nadziru vlasti dubrovačke komune, tvrdeći da je to pravilo bilo tada općeprihvaćeno u Italiji. Činjenica je da se tiskara nije otvorila u Dubrovniku sve do kasnog 18. stoljeća, no očito je da privatne inicijative na tom području nije nedostajalo. Možda je tek zbog nedovoljno uređenih odnosa s vlastima dolazilo do nesporazuma.

2.2. Zaštita knjiga

O naporima vlasti da ovlada svim elementima javnog života na području uprave govori i pokušaj sređivanja nadbiskupskog arhiva 16. ožujka 1503., kad je u sklopu naredbe Senata upraviteljima grada da predlože rješenje kojim bi se izbjegle prijeteće opasnosti za knjige i spise Notarijata i Kancelarije²¹ odlučeno i da se pobrine oko sređivanja nadbiskupskog arhiva.²² Osobito je značajno za naše pitanje što je ovom prilikom utvrđeno da su tamošnje knjige u lošem stanju, s mnogo poderanih listova i istrgnutih kvinterna, zbog čega je bilo neophodno njihovo ponovno uvezivanje. Zadatak je povjeren svećeniku kojega je naknadno trebao izabrati Senat, uz nadbiskupovu privolu. Poznato je da su niži članovi klera bili redovito na platnom spisku dubrovačkih vlasti kao činovnici, vršeći zajedno pastoralne i činovničke dužnosti diljem područja pod gradskom upravom, od tvrđave Sokol u Konavlima, pa do Pelješca i Lastova. No, ovdje se nalazi izravna potvrda da su vlasti izabrale svećenika kao arhivista i knjižara za potrebe nadbiskupskog arhiva, Ivana Šimunova s otoka Šipana, a u taj posao ga je uveo poznati notar Bartolomeo de Sfondratis 13. studenog 1499., po posebnoj ovlasti.²³ Odgovorne korake u sređivanju arhiva doista je trebalo poduzimati, kad se zna da su u ožujku 1531. morali provesti istragu zbog izgubljenih knjiga Kancelarije i Notarijata,²⁴ dok se isto zbilo godinu dana kasnije u Konavlima, gdje je u svibnju provedena istraga zbog krađe knjiga kancelarije lokalnog kneza.²⁵

Dakle, snažna kontrola vlasti zrcalila se osmišljavanjem dugoročne strategije razvitka svih državnih ustanova, a poglavito činovničkog aparata kao temeljnog kotača zamašnjaka. Ovi se potezi lako mogu pratiti iz više zakona usvojenih na sjednicama vrhovne dubrovačke vlasti, pri čemu se evidentno nastojala ohrabriti i privatna inicijativa. Takva je unutarnja pozicija, dodatno osnažena povoljnim ras-

²⁰ Jireček, C. Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte. *Archiv für Slavische Philologie* 21(1899), str. 431. Također Čučić, V. Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe, str. 110.

²¹ ... *ut obvietur periculo librorum et scripturarum*, bez pobližeg preciziranja. Zaključujemo da se radilo o istim opasnostima koje se opisuju u nastavku teksta, vezano uz nadbiskupski u arhiv.

²² *Cons. Rog.* sv. 29, f. 119v. Usporediti također Šundrica, Z. Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa dubrovačkog arhiva, str. 24.

²³ Šundrica, Z. Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa dubrovačkog arhiva, str. 24, 33.

²⁴ *Cons. Rog.* sv. 40, f. 159v.

²⁵ *Cons. Rog.* sv. 41, f. 74r.

pletom prilika na vanjskopolitičkoj pozornici, doista pomogla razvitku privatnog poduzetništva čak i u jednoj naoko besperspektivnoj gospodarskoj grani kakav je bio rad knjižara, nabavka papira i pergamenta i uvezivanje knjiga. Posao je ipak bio siguran, jamčio je mali, ali pouzdan prihod pa su knjižari redovito podnosili molbe za povlasticu da se nitko drugi ne smije time baviti. Zato je logično da su ubrzo važnu ulogu na ovom polju počeli igrati i stranci, kao i u nizu drugih gospodarskih djelatnosti u gradu.

3. Položaj knjižara u Dubrovniku: zaštita monopola

Sredinom travnja 1549. Senat je dopustio židovskim trgovcima koji su brodom kapetana Krivonoševića iz Italije dopremili papir u Dubrovnik kako bi ga prosljedili u Aleksandriju, da ga samo tom prilikom smiju unijeti u Carinarnicu, uz plaćanje naknade od tri posto prilikom iznošenja iz Carinarnice.²⁶ U kontekstu levantinske trgovine Dubrovnik je i tada odigrao ulogu posrednika, ovdje kao stanica za transport papira dalje. Ne zna se jesu li Dubrovčani tada tražili dio papira za vlastite potrebe. Ovaj detalj razlikuje se od prakse drugih knjižara, koji su većinom radili samostalno.

Nije posve opravdano govoriti o staleškoj povezanosti knjižara, tim više jer nisu sastavili ni posebnu bratovštinu, korporaciju koja je bila karakteristična za društveni život u Dubrovniku sve do smiraja Republike. Štoviše, neki od njih navode se kao pripadnici drugih bratovština: Nikola Allegretti je član bratovštine Sv. Antuna, a Sebastijan Boiso iz Milana član bratovštine krojača.²⁷ Osim toga, tek su malobrojni među njima bili uistinu profesionalno vezani isključivo uz taj posao, ne baveći se ničim drugim. Međutim, nekoliko činjenica ipak govori u prilog njihova posebnog statusa, i to s obzirom na blisku međusobnu suradnju, koja je katkad vodila i do nasljeđivanja položaja, potom s obzirom na sigurne prihode koje su ovim poslom ostvarivali te s obzirom na posebno znanje kojim su često raspolagali da bi stvorili svoj proizvod, pergament, jedan od strateških resursa dubrovačke države.²⁸ U ovom svjetlu može se prepoznati čvrsta veza među njima, a najbolje je možemo sagledati kroz prizmu osobnih odnosa.

Na popisu ranih knjižara iz 15. stoljeća našlo se, kako je već navedeno, i ime plemića Matije Ivanova Kaboge. Poznato je da je Malo vijeće 21. veljače 1488. prihvatilo njegovu molbu da mu se povjeri posao uvezivanja knjiga i profesionalno ga angažiralo u toj djelatnosti, precizirajući visinu naknade. Za svakih 100 listova pergamenta obećano mu je devet perpera i tri groša, a za 100 listova papira osam perpera. Također je morao na vlastiti trošak uvezati sve stare neuvezane knjige No-

²⁶ *Cons. Rog.* sv. 49, f. 14r.

²⁷ Roller, D. *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb : JAZU, 1951., str. 170.

²⁸ O trajnosti i kvaliteti papira i pergamenata smještenih danas u Državnom arhivu u Dubrovniku pohvalno je mišljenje iznio i Šundrica, Z. Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa dubrovačkog arhiva, str. 27, ističući na prvom mjestu dobar materijal korišten u dubrovačkim registraturama kao element zašto je očuvano gradivo. O dubrovačkom izvozu tog materijala (i pergamenta i papira) bit će još riječi.

tarijata i Kancelarije, ili prevezati one kojima se ošteti uvez.²⁹ Čini se da se posao odvijao na obostrano zadovoljstvo jer je 24. lipnja 1532. godine Malo vijeće sklopilo identičan sporazum s Matijinim sinom, plemićem Ivanom Matijinim Kabogom. Tom je prilikom naglašeno da Ivan stupa na mjesto svog pokojnog oca Matije, pod istim uvjetima i pravima koja je imao Matija, »budući da je spomenuti plemić Ivan obećao brinuti o svim knjigama za koje bude potrebno, kao što je to činio njegov otac Matija, s istom dostatnošću i dužnošću.«³⁰ Izraz *cum eadem professione*, s istom dužnošću, sam po sebi govori o odgovornosti koju je vlada pridavala ovom pitanju, doslovno ga profesionalizirajući. Predviđen je i slučaj da nešto pođe po zlu pa bi u slučaju kakva kvara ili štete nanesene komuni zbog Ivanovih nedostataka nastale troškove isplatio plemić Antun Junijev Gundulić, koji je službeno prihvaćen kao jamac. U kasnijem je razdoblju zabilježeno više slučajeva da su pojedini plemići jamčili kako će knjižari vratiti državi posuđeni novac za nabavu materijala. Dakle, bili su potrebni privatni kapital i privatno jamstvo da bi država sklopila ugovor s pojedincem za nabavku važnog artikla za javne potrebe.

Budući da je netom spomenutim zaključkom Malog vijeća istaknuto da svi uvjeti sklopljeni s Ivanovim ocem ostaju isti, tako vidimo i da se cijene nisu mijenjale u razmaku od tridesetak godina. Poslije toga, međutim, nastupile su stanovite promjene, jer su se gospodarska gibanja odrazila i na ovom području. Zato je cijena 100 listova pergamenta povišena za tri groša i iznosila je devet perpera i šest groša, ili devet i pol perpera.³¹ Ako je između dvojice Kaboga ostvarena suradnja zahvaljujući najužoj rodbinskoj vezi, postoje dokazi o profesionalnoj povezanosti među knjižarima i onda kad međusobno nisu bili rod, ali su mogli dijeliti isti poziv, pripadajući svećenstvu. Tako je don Luka Radovanović, ranije naveden među knjižarima iz druge polovice 15. stoljeća, oporučno ostavio 1502. svećeniku Pavlu Vukašinoviću »manju tiskaru s jednim tijeskom, opremom i sa slavenskim, tj. glagoljskim ili ćirilskim slovima (*lettere schiave*) koja su prema Milanu Rešetaru bez sumnje stigla u Dubrovnik iz Mletaka.«³² Upravo se ime svećenika Pavla Vukašinovića, kapelana crkve Sv. Luke, ističe kao simbol bogatog i uspješnog poduzetnika na početku pune renesanse u Dubrovniku, čovjeka čije su poslovne veze bile dodatno učvršćene, ne samo ugledom svog časnog zvanja, već i izravnim poslovnim vezama s državom. Uspio se tako uklopiti kao neizdvojiv dio bogatog renesansnog miljea u gradu pa ne čudi što ga se u Dubrovniku mladosti Marina Držića spominje prvenstveno kao »uglednog knjižara Pavla Vukašinovića«,³³ ne navodeći pritom njegov svećenički položaj. Premda je njegov životni put iznenada prekinula epidemija kuge, koja je 1527. uzela veliki danak među dubrovačkim i okolnim stanovništvom, ipak ga takav

²⁹ *Cons. Min.* sv. 23, f. 115r. Roller, D. *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*. Str. 170. Važno je uočiti da je u kasnijem razdoblju povećana cijena pergamenta, pa je za svakih 100 listova plaćano po devet perpera i šest groša, dok je cijena za papir ostala ista, po osam perpera za svakih 100 listova.

³⁰ *Et hoc quia dictus ser Ioannes promisit servire de omnibus libris quibus erit opus, prout serviebat dictus quondam ser Mathias eius pater, cum eadem sufficientia et professione.* (*Cons. Min.* sv. 36, f. 265v).

³¹ Proračuni jasno pokazuju da 1 dukat vrijedi 40 groša, a 1 perper 12 groša.

³² Čučić, V. Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe, str. 110.

³³ Bogišić, R. *Marin Držić sam na putu*. Zagreb : HAZU, 1996, str. 29.

ishod nije zatekao nespemna, u skladu s geslom koje redovito sadrže tadašnje oporuke: »Budite uvijek spremni, jer ne znate dan ni sat.« Kao čovjek od povjerenja često se navodi kao poslovni zastupnik dubrovačkih pučana,³⁴ a još se čuva i sadržaj nekoliko ugovora sklopljenih između njega i raznih lica.³⁵ Obimni sadržaj njegove oporuke mnogo govori o nekretninama koje je posjedovao na elafitskom otočju i u Župi Dubrovačkoj, o trgovačkim poslovima koje je vodio u Pugli, o raspolaganju različitim vrijednostima i o poduzetim potezima da bi se pobrinuo za više rođaka, no u tom dokumentu gotovo da nema traga o državnom poslu kojim se bavio radeći kao knjižar.³⁶ Vrijedno je ipak upozoriti na jedan legat u korist Ruška de Saraka kojemu je ostavio »jedan brevijar od dobrog papira, uvezan u oktav i pozlaćen«.³⁷ Važnost ove primjedbe vidi se iz činjenice da se kod tiskanih knjiga u 16. stoljeću koristi tanji i slabiji papir od onoga iz 15. stoljeća, dok su sve više zastupljeni manji formati: kvarto, oktav, šesnaesti (16⁰) i čak trideset drugi dio lista (32⁰), a samo izuzetno tiskalo se u folio formatu (2⁰).³⁸

Vukašinićeva oporuka napisana je 20. travnja 1527., u mjestu Postranje u Župi Dubrovačkoj, ali još 1528. i 1531. godine na sjednicama Malog vijeća raspravljalo se o njezinu izvršenju, pri čemu se za Vukašinića redovito koristio izraz *libraro*.³⁹ U ovo vrijeme zabilježen je kao knjižar i Alojz, *Aloysius librarius* 1527.,⁴⁰ dok se još početkom 16. stoljeća susretalo ime Ratka Bjeljanovića.⁴¹ Poznato je da je u lipnju 1532. sklopljen državni ugovor s plemićem Ivanom Matijinim Kabogom kao knjižarom, ali svećenika Pavla Vukašinića zapravo je naslijedio kao knjižar u službi dubrovačkih vlasti Talijan po imenu Sebastijan. U sljedećih dvadesetak godina uspješno je radio za dubrovačku vladu, dok se činjenica da u istom razdoblju djeluju dva knjižara često javlja i kasnije. Ta je promjena svakako nastupila brzo poslije Vukašinićeve smrti, jer se nije moglo dopustiti da mjesto knjižara dugo ostane nepopunjeno.

Sebastijanovo se ime spominje već 13. srpnja 1532., također na sjednici Malog vijeća, među ljudima kojima se ukazuje povjerenje i daje im se odgoda plaćanja

³⁴ Tako je 15. listopada 1525. zajedno s plemićima Danijelom Nikolinim Restićem i Vickom Franovim Pucićem naveden kao staratelj djece krojača Ivana Radojevića (*Cons. Min. sv. 35, f. 123v*). Možda je Ivan bio potomak knjižara Živana Radojevića, što bi dodatno svjedočilo o povezanosti među dubrovačkim knjižarima.

³⁵ DAD, *Diversa Cancellariae* (dalje: *Div. Canc.*), serija 25, za razdoblje 1520.-1527.

³⁶ DAD, *Testamenta Notariae* (dalje: *Test. Not.*), serija 10.1, sv. 34, f. 134v-137v.

³⁷ ... *un breviario in carta bona, ligato in 8° et indorato*. Sudeći po tekstu oporuke, Ruško Saraka imao je brata Nikolu, kanonika, čiju je robu prodavao. Tada je kod Pavla Vukašinića ostao Nikolin brevijar koji se nije mogao prodati, pa ga je Pavao svojom posljednjom voljom odlučio vratiti Rušku.

³⁸ Katić, T. *Stara knjiga. Bibliografska organizacija. Informacija*. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2007., str. 22.

³⁹ Riječ je o zaključcima Malog vijeća od 28. veljače 1528., kad se dopušta izvršiteljima oporuke da prodaju dio Vukašinićeva imanja kako bi ispunili njegove novčane raspoložbe, *Cons. Min. sv. 35, f. 275r*. Slično je 23. svibnja 1531., kad su nasljednici Marina Zuba podijelili oporučno neku imovinu s izvršiteljima oporuke »Pavla knjižara«, kako stoji u *Cons. Min. sv. 36, f. 216v*.

⁴⁰ *Cons. Min. sv. 31, f. 88v*. Također Krekić, B. *Miscellanea from the cultural life of Renaissance Dubrovnik*, str. 144.

⁴¹ Krekić, B. *Miscellanea from the cultural life of Renaissance Dubrovnik*, str. 140, 144.

poreza.⁴² Drugi izvori daju nam njegovo puno ime i preciznije ukazuju na moguće podrijetlo: novi je knjižar Sebastian de Boiso iz Milana,⁴³ ili iz Venecije.⁴⁴ Kao stranac on se, u svakom slučaju, suočio s neobičnim iskušenjima u našem gradu, osobito s obzirom na prevrtljivu posluhu i optužbe zavidnih sugrađana.⁴⁵ Sebastian je i umro u Dubrovniku napisavši svoju oporuku 14. studenog 1554. Otvorena je 11. veljače 1555.⁴⁶ Iako uz Boisovo ime uvijek stoji odrednica *libraro*, njegova se djelatnost pritom ipak pobliže ne precizira. Ne spominje ni djecu, već samo suprugu Vicu (*la mia consorte Viza*, ne pišući ništa o njenom podrijetlu). Spominje nekoliko dugova, riječ je o robi.⁴⁷ Uz uobičajene legate crkvama i želju da svećenik Ivan, kapelan Sv. Roka, održi mise za njega i njegove roditelje u crkvi Sv. Roka, imovinu ostavlja supruzi. Izvršitelji oporuke su kirurg magister Paolo i *ser* Francesco Parisio, kasnije čuveni notar Republike. Sebastijanova duga karijera pogodna je za početno istraživanje odnosa koji su tada vladali između vlade i činovnika, a kasniji knjižari tu nude još više detalja.

Osim osobnih pitanja, na njegovom se primjeru izravno upoznajemo s domaćom izradom pergamenta za javne potrebe. Naime, 26. siječnja 1544. Senat je usvojio molbu koju je Boiso podnio s tim u vezi, odobrivši mu zajam od dvadeset dukata kako bi nabavio sredstva potrebna za izradu pergamenta. Boiso je naglasio da je za njegov posao neprekidno potrebna voda, a da se njom najbolje može služiti na jednom svom posebnom mjestu koje ima *alle scaloze*.⁴⁸ Tu je kanio napraviti stjecište za vodu, kamo bi se slijevala iz više kanala, ali taj je zahvat nadilazio njegove platežne sposobnosti. Zato se obratio Senatu za pomoć.

⁴² Uobičajena formula, koja počinje s *Captum fuit de dando fidem et salvum conductum... Cons. Min. sv. 36, f. 296v.*

⁴³ Čučić, V. Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe, str. 110.

⁴⁴ Stojan, S. *Slast tartare. Marin Držić u svakodnevi renesansnog Dubrovnika*. Zagreb-Dubrovnik : Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2007, str. 175. Vjerojatno je da je iz Venecije doputovao u Dubrovnik. Privlači pažnju trgovački ugovor o osiguranju za prijevoz robe (vuna, sukno i drugo po potrebi) iz Dubrovnika u Messinu, koji je 28. prosinca 1530. potpisao u dubrovačkom Notarijatu *lo nobile Giovanni Boisso Francese*, naveden u *Div. Canc. sv. 119, f. 18r-v*. Ovaj trgovac, za kojega se tvrdi da je podrijetlom Francuz, preziva se isto kao i naš knjižar i njegov je suvremenik, ali nemamo dokaza za njihovu međusobnu rodbinsku vezu.

⁴⁵ Njegovo se ime spominje u sudskom zapisniku već 22. travnja 1528. godine. Imao je i kasnije neugodnih iskustava: jedna sluškinja mu je pobjegla 4. svibnja 1532., a druga ga je pokrala 14. travnja 1540. Vidjeti Stojan, S. *Slast tartare*. Str. 175. Posebna ga je neprilika zadesila 20. studenog 1532., kad se žalio da ga je trgovkinja Radula Kovačica više puta nazvala Židovom, jer je, ne plativši, uzeo kruh koji je prodavala. Pravdao se da ga je uzeo zato da bi ga odnio u službu Čuvara pravde, *all'Officio delli Justicieri*. (DAD, *Lamenta de Intus*, serija 51, sv. 85, f. 65v).

⁴⁶ *Test. Not. sv. 40, f. 258v-259r.*

⁴⁷ Nabraja odjevne predmete, košulje i maramice. I sam je povremeno pozajmljivao novac na zalag pa je tako 11. prosinca 1532. od stolara Paska dobio u zalag »jednu žensku kapu crne boje ukrašenu crvenom kockom i zlatni prsten bez kamena« za svoj zajam od 22 perpera (*Div. Canc. sv. 120, f. 219r*).

⁴⁸ Iako se ne može pouzdano odrediti gdje se nalazi ovo mjesto i na što upućuje citirani izraz, iz nastavka teksta čini se logičnim zaključak da je radionica bila smještena uz trasu dubrovačkog vodovoda, u Gružu, ili pak podno tvrđave Lovrjenac u zapadnom predgrađu Pile, gdje su se nalazile radionice za bojadisanje sukna (predio Kolorina).

Upotreba vode u knjižarskoj manufakturi.

La fabrication du papier. D'après les illustrations de l'Encyclopédie de Diderot et de l'Art du Papier de Jérôme de la Lande.

URL: <http://artgraph.clisson.free.fr/html/papier.htm>. (20.06.2008.).

Obvezao se vratiti zajam u roku od deset godina, plaćajući deset perpera godišnje, a za to je ponudio i sigurno jamstvo. Značajno je što se ujedno obvezao pred »Njihovim Gospodstvima izraditi toliku količinu papira, koliko bude potrebno za knjige Notarijata i Kancelarije te osim toga za potrebe svakog drugog ureda i službe.«⁴⁹ To se moglo i očekivati, jer je knjižar Sebastijan naglasio kako njegovo umijeće, pored ostalog, obuhvaća i izradu pergamenta: *arte mia, qual è fra le altre cose di fare le charte pergamine*.

Poput prethodnika u službi, za Sebastijana arhivska vrela također lakonski navode izraz *libraro*, pa je i to povodom za zaključak o posebnom položaju koji su uživali knjižari, tretirani poput drugih obrtnika starog Dubrovnika, s posebnom privlačnošću za njihovu djelatnost koja je potjecala iz trgovačkog okruženja. No, nisu svi među njima bili veliki poduzetnici, našlo se mjesta i za manje, a ovi su se opet znali naći u nevoljama sa zakonom. Tako je zabilježeno u siječnju 1566. godine da je izvjesni Teodor Ivanov Figini udario knjižara Curcia Troiana.⁵⁰ Čini se da je u pitanju bio spor oko nekretnina, jer je 1551. Senat iznajmio na 15 godina Teodoru

⁴⁹ *...promitto e mi oblego fare tanta quantità di ditte charte che saranno a bastanza per li libri della Notaria e Cancellaria e di più per bisogno d'ogni altro ufficio et oltra decione.*

⁵⁰ *Lamenta de Intus*, sv. 107, f. 93r, pri čemu zahvaljujem prof. dr. Slavici Stojan. Curcio Troiano *libraro* spori se protiv Teodora Ivanova Figini, tvrdeći da je prolazio Placom s plemićem Honorijem Klementovim Gozze, kad ga je napao Teodor, udario rukom u lice, a tvrdi da bi ga bio i ubio. Sa strane je bilješka da je 28. lipnja 1566. napadač osuđen na novčanu kaznu, pod prijetnjom jednog mjeseca zatvora.

Figiniju poslovni prostor u gradu, što je produljeno početkom 1565.⁵¹ Nekretnine su bile vrlo značajne i knjižarima, jer su tu u dućanima prodavali vlastitu robu, o čemu dovoljno svjedoče iskustva samog Curcia Troiana i njegova šegrtu Silvestra Barletta *di Santo Felice*.

Otrprike od tog vremena, od početka druge polovice 16. stoljeća, više je izvornih podataka o djelatnosti naših knjižara, a osobito je značajno što možemo redovito pratiti zapise o njihovom radu. Podaci kojima raspolažemo pouzdano svjedoče o količini materijala koju su dopremali i o naknadi koju im je za to isplaćivala vlada. U mnogim je slučajevima moguće čak pratiti odakle je dopreman materijal: većinom iz Italije, i to iz Ancone, rjeđe iz Venecije. Jednako se govori o vrsti papira koji se koristio. Primjerice, nekoliko mjeseci prije smrti, knjižar Sebastijan Boiso je 26. veljače 1554. primio po odluci Malog vijeća 63 perpera i 3 groša za »više knjiga od papira bombičine i brugumine«, koje je nabavio za potrebe [Kneževa] dvora.⁵²

Budući da je ranije navedeno kako je isti knjižar izrađivao pergament u Dubrovniku za javne potrebe, očito je da se papir mogao nabaviti drugdje. U ovo se vrijeme obično nabavljao u Anconi, pri čemu je posredovao plemić Benedikt Gundulić. Zapisi od 18. svibnja i 21. srpnja 1554. govore da je uz pomoć plemića Stjepanova Marinova Gozze nabavio četiri bale papira bombičine, koje su potom otpremljene u grad.⁵³ Tako su i gradski patriciji neposredno sudjelovali u ovoj djelatnosti.

Raspodjela je potom bila brižljivo organizirana. Posebno su obračunati troškovi nosačima za prijenos bala papira iz gradske luke u Carinarnicu, gdje su bili privremeno uskladišteni, a potom dalje u državne urede. Kako navode podaci s kraja šezdesetih godina 16. stoljeća, obično su brodovima dopremane po četiri bale papira, od kojih je svaka sadržala po dvadeset rizmi. U jednoj je rizmi uobičajeno 500 araka pa tako jedna bala sadrži ukupno deset tisuća araka. Nosačima se plaćao po jedan groš za prijenos dvije ili tri bale papira u Notarijat.⁵⁴ Brodovi koji su dovozili papir u Dubrovnik iz talijanskih luka zasebno su se financirali, iako je papir predstavljao samo mali dio ukupnog tereta. Tako je vlasniku broda koji je dopremio papir iz Ancone plaćeno 5. lipnja 1581. jedan perper za jednu balu papira, uskladištenu potom u Carinarnici.⁵⁵ Dakle, možemo reći da su vlasti Republike i papir tretirale poput robe strateške važnosti.

⁵¹ *Cons. Rog.* sv. 40, f. 174r-v. S tim je vjerojatno u vezi i odluka Senata od 24. travnja 1531., kad se prihvaća molba Fabrizija Ivanova Figini koji drži dućan u državnoj zgradi na Placi, jer je moguća veza s kasnijim Figinijem. Kao najmoprimci navode se potom Aleksandar i Jeronim Figini, sve do kraja 16. stoljeća. *Knjige nekretnina dubrovačke općine (13.-18.st.). Libri domorum et terrenorum communis Ragusii deliberatis ad afflictum (saec. XIII-XVIII)*. Sv. 2. Prir. Benyovsky Latin, I. i Zelić, D. Zagreb-Dubrovnik : Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007, str. 87.

⁵² DAD, *Polizze*, serija 78, sv. 1, f. 17v. Jamačno se pod izrazom »brugumina« zapravo krije pergament i u pitanju je omaška pisara. S druge strane, *carta bombicina* vrsta je papira izrađena od pamučne tkanine.

⁵³ *Polizze*, sv. 1, f. 5r bis i f. 7v bis, s druge strane knjige.

⁵⁴ O tome je više podataka, spomenimo DAD, *Detta*, serija 6, sv. 4, f. 304 i f. 318, iz 1581. godine. Usporedbe radi upozorimo da su u istom razdoblju nosači zarađivali po osam groša za prijenos drvenih greda, kako stoji u *Detta* sv. 4, f. 324.

⁵⁵ *Detta* sv. 4, f. 318.

3.1. Razdoblje procvata knjižarske djelatnosti od sredine 16. stoljeća

Dostavljeni papir preuzimao je u ime vlasti formalno državni blagajnik, *racionator*.⁵⁶ Jedan od tih blagajnika, Bartolomej, često se spominje u zapisima iz druge polovice 16. stoljeća. Tako je 21. lipnja 1568. plaćeno 34 dukata i 16 groša svećeniku Nikoli Allegrettiju za 17.200 listova »za potrebu knjiga za Dvor, po računu od osam groša za 100 listova«. ⁵⁷ Nekoliko mjeseci kasnije plaćeno je istome 57 dukata i 16 groša za osam knjiga od pergamenta, u kojima je 2.014 listova, a plaćaju se po devet perpera i šest groša za 100 listova. Knjige su doznačene Bartolomeju, *racionatori nostro*.⁵⁸ Iako su knjižari brinuli o dobavi papira, nigdje nije navedeno da su vršili i opskrbu perima za pisanje i crnilom pa je do toga dolazilo iz drugih krugova.

Postoji više zapisa o sunarodnjacima Sebastijana Boisa koji su se u Dubrovniku bavili istim poslom u 16. stoljeću. Među njima se, nedugo poslije Sebastijana, spominje Antonio de Odolis iz Brescie.⁵⁹ On razvija svoju aktivnost osobito u drugoj polovici 16. stoljeća, sudeći i po podatku da je 25. lipnja 1549. posredstvom svećenika Nikole Gozze, arhiepiskopita dubrovačke katedrale, stiglo iz Venecije u knjižaru Antoniju de Odolis *de Brixia* 700 tiskanih knjiga.⁶⁰ Pored niza važnih književnih djela, osobito grčkih i rimskih klasika, ova je pošiljka obuhvatila i materijal za pisarske potrebe državnih ureda. Riječ je o jednoj rizmi papira, po cijeni od jedne mletačke lire, i šest lira kartona.⁶¹ Zahvaljujući današnjoj arhivskoj seriji *Detta*, koja obuhvaća knjige sa zapisima redovitih mjesečnih troškova tijekom uprave svakog pojedinog kneza, moguće je točno pratiti kako se plaćalo knjižarima. Osim toga, sama činjenica da ovaj arhivski fond sadrži navedene podatke izravno svjedoči da se knjižare smatralo neposredno podčinjenima izvršnoj vlasti, pa su o svim redovitim isplatama neposredno odlučivali knez i Malo vijeće. U početku su ti podaci relativno rijetki i malobrojni. Tako je prvi zapis naveden 17. prosinca 1544., kad je knjižaru Sebastijanu Boisu plaćeno četiri groša za »dva papira«, kako je to tražio plemić Frano, čije je prezime izostavljeno.⁶² Naime, iako je *racionator* ili državni blagajnik bio osoba koja je formalno preuzimala papir i plaćala knjižaru, redovito je jedan plemić podnosio izvještaj o obavijenom poslu i preuzetom materijalu i predlagao isplatu. Idući zapis je od 1. travnja 1545. kad je istom knjižaru plaćeno tri perpera i četiri groša za knjige uvezane u Notarijatu.⁶³ Ovaj koncizni opis govori da se radilo o većem poslu, ali nije precizirano koje su knjige uvezane. Za 1546. postoje dva

⁵⁶ Kako 1744. navodi dominikanac Serafin Marija Crijević, početkom 15. stoljeća odlučeno je da pet plemića koji nisu članovi Senata bdiju nad javnim troškovima kao *rationatores*. Njih su izvještavali svi koji su raspolagali javnim novcem. Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in sacram metropolim Ragusinam: editio princeps*. Zagreb-Dubrovnik : Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2008, str. 313.

⁵⁷ ...*ad usum librorum Palatii, ad rationem grossorum 8 pro...* *Cons. Min.* sv. 49, f. 6r.

⁵⁸ *Cons. Min.* sv. 49, f. 45v.

⁵⁹ Čučić, V. Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe, str. 110.

⁶⁰ Jireček, C. Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte, str. 435-436. To su grčki i rimski klasici, gramatike humanista, knjiga Pavla iz Eginie (Bizant, 7. st.) o medicini, djela alkemista Arnalda de Villanova, notarski formulari i teološki spisi. Vidjeti također Švelec, F. *Komički teatar Marina Držića*. Zagreb : Matica hrvatska, 1968, str. 38.

⁶¹ Karton je trebao vjerojatno poslužiti za izradu korica, kako bi se zaštitile knjige.

⁶² *Detta* sv. 1, f. 66v.

⁶³ *Detta* sv. 1, f. 74v.

zapisa, s kraja siječnja i početka studenog, kad je Sebastijanu plaćeno deset perpera za knjige uvezane u Notarijatu, odnosno pet perpera za knjige uvezane u Kancelariji.⁶⁴ Pri svim ovim isplatama zasebno se plaćalo za opskrbu papirom i pergamentom, a zasebno za uvez knjiga i šivanje.

Za iduću godinu, 1547., postoji opet samo jedan zapis kad je 25. studenog Sebastijan zaradio perper i osam groša za uvezane knjige, opet po preporuci plemića Frana. Ne navodi se o kojim se knjigama radilo, niti ured za čije je potrebe posao obavljen.⁶⁵ Godina 1548. donosi nam čak pet zapisa, u siječnju, ožujku, dvaput u studenom i jednom u prosincu. Iako ni jednom prilikom nije naveden točan opseg obavljenog posla, vrijedno je zapaziti da je pored knjiga za potrebe Notarijata i Kancelarije knjižar Sebastijan također uvezivao knjige i za suce, kako je od njega tražio plemić Marin Gundulić. Tom je prilikom uvezao jednu knjigu i zaradio dva perpera i dva groša.⁶⁶ U uobičajenom radu pak za potrebe Notarijata i Kancelarije plaćano mu je između dva perpera i tri perpera i četiri groša.⁶⁷ Umjesto plemića Frana, koji se spominjao 1547. kao odgovorna osoba koja je odobrila isplatu, sad se susreće ime plemića Paska, opet bez isticanja prezimena. U veljači 1549. Sebastijan je opet dobio svoj prihod, ali nije naveden iznos, niti vrsta obavljenog posla. Ovog je puta posrednik bio plemić Miho.⁶⁸ Napokon, 17. veljače 1551. Sebastijan Boiso po odluci Malog vijeća primio je 98 dukata i sedam groša za više knjiga od pergamenta i od papira koje je isporučio. Upozoreno je da je isplata odobrena u skladu s računom koji je pročitao pred navedenim Vijećem.⁶⁹

Ipak, Curcio Troiano iz Cremona čini se kao knjižar još važnijim od Boisa. Činjenica da ga se navodi u ovoj djelatnosti već 1547.,⁷⁰ dok je Sebastijan Boiso još uvelike bio aktivan, može govoriti da se posao vremenom jako proširio, pa nije bilo moguće da samo jedan knjižar pokriva sve potrebe. Osim toga, od sredine pedesetih godina državni knjižar je i svećenik Nikola Allegretti. Ovaj detalj jasno ukazuje da su državne vlasti poticale konkurentne odnose među zainteresiranim knjižarima, želeći smanjiti opasnost od njihova monopola i prevelikog oslanjanja samo na jednog. Budući da su njihove karijere tekle istovremeno, možemo ih uspoređivati. Nadalje, na Allegrettijevu primjeru može se pratiti postupno napredovanje u državnoj službi i stjecanje položaja državnog knjižara. Budući da je prvo radio kao pisar u uredu za sol i dokazao se kao sposoban činovnik,⁷¹ vremenom je stekao toliko povjerenje vlasti da je dvadeset godina kasnije postao knjižar. Malo vijeće je početkom proljeća 1555. odlučilo da se zaduži svećenik Nikola Allegretti da uveže knjige

⁶⁴ *Detta* sv. 1, f. 97v i f. 120v.

⁶⁵ *Detta* sv. 1, f. 149v.

⁶⁶ *Detta* sv. 1, f. 177r.

⁶⁷ O tome govore zapisi od 16. ožujka 1548., *Detta* sv. 1, f. 155v, odnosno od 15. studenog iste godine, *Detta* sv. 1, f. 174v.

⁶⁸ *Detta* sv. 1, f. 181r.

⁶⁹ *Cons. Min.* sv. 42, f. 103r.

⁷⁰ Švelec, F. *Komički teatar Marina Držića*, str. 38.

⁷¹ Senat je 19. srpnja 1530. odlučio povećati njegovu plaću kao pisaru u uredu za sol zbog dobrog rada, kako stoji u *Cons. Rog.* sv. 40, f. 75v. Zanimljivo je da je točno dvije godine kasnije, 12. lipnja 1532., Senat odredio da jedan svećenik treba voditi račun soli. O tome u *Cons. Rog.* sv. 41, f. 89r.

Notarijata i Kancelarije i da izradi druge potrebne knjige za upotrebu u Dvoru, s uobičajenim pravima i obvezama.⁷² Navedene obveze i isplate bile su načelno iste poput onih koje su sklapane s ocem i sinom knjižarima iz plemićke obitelji Kaboga krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Međutim, kako se opseg radova bitno povećao, tako je bila i veća potreba za materijalom. Vrela sačuvana iz druge polovice 16. stoljeća govore o redovitim isplatama, ponekad čak i svaka dva mjeseca. To predstavlja jasnu razliku u odnosu na praksu sa samog početka 16. stoljeća, kad su stroge mjere štednje nalagale točnu količinu svakom uredu, čak i svakom pojedinom pisaru, kancelaru i tajniku, koliko smije potrošiti. Istovremeno se bilježe i povećane aktivnosti trgovaca papirrom i pergamentom.

Malo vijeće 14. veljače 1567. godine plaća Allegrettiju 180 perpera i šest groša za sedam knjiga dostavljenih državnom blagajniku. Sadržaj se precizira: pet knjiga od po 250 listova te dvije knjige od po 200 listova, što ukupno čini 1.650 listova pergamenta, a uz to još i jedna knjiga od 250 listova predana državnim kancelarima. Plaća se po cijeni od devet i pol perpera za 100 listova.⁷³ Usporedba s računima plaćanima knjižaru Curciu Troianu pokazuju da je svećenik Allegretti nudio bolju kvalitetu robe. Njegov položaj dodatno je učvršćen odlukom Malog vijeća od 20. veljače iste 1567., kad je Allegrettiju dopušteno da samo on smije dobavljati sve knjige, kako od pergamenta, tako i od papira, za potrebe državnih notara, kancelara i drugih službenika, uz uobičajenu isplatu.⁷⁴ Ova je odluka bila sadržajno u skladu s deset godina starijim zahtjevom Curcia Troiana da Senat samo njemu povjeri uvezivanje notarskih i kancelarskih knjiga.⁷⁵ Senat je to prihvatio tijesnom većinom 23. studenog 1557., zajedno s njegovom molbom da istodobno i dalje drži knjižaru »na ukras grada i korist vlasteoske djece.« Curciovu molbu važna je i zato jer se on predstavlja kao profesionalni knjižar, čije se umijeće sastoji u uvezivanju knjiga i izradi drugih stvari vezanih uz knjižarsko zanimanje, pa zato obećava uvezivati sve knjige za svakodnevnu potrebu Notarijata i Kancelarije te ih redovito opskrbljivati pergamentom. Upozorava da bi samostalno preuzeo dužnosti koje tada zasebno vrše svećenik Nikola (Allegretti) i magistar Jakov topnik,⁷⁶ a želi ista prava i povlastice koji su nekoć bili dodijeljeni Sebastijanu Boisu. Spreman je raditi i na probni rok.

Sredinom ožujka 1569. Nikoli Allegrettiju plaćaju šest dukata i 18 groša za 3.225 listova papira, koje je dopremio u siječnju iste godine, po cijeni od osam groša za 100 listova.⁷⁷ Čini se da je to bila i posljednja narudžba. Svega dva tjedna kasnije spominje se Nikolina smrt i njegovo je mjesto kao knjižar preuzeo Silvestar Barletto. Allegrettijeva oporuka, napisana 16. ožujka 1569. i službeno otvorena dvanaest dana kasnije, poput ranije oporuke njegova kolege Pavla Vukašinića ne navodi

⁷² *Cons. Min. sv.* 43, f. 259r.

⁷³ *Cons. Min. sv.* 48, f. 138v.

⁷⁴ *Cons. Min. sv.* 48, f. 140r. Usporediti također Krekić, B. *Miscellanea* from the cultural life of Renaissance Dubrovnik, str. 146.

⁷⁵ *Cons. Rog. sv.* 54, f. 73r.

⁷⁶ Jedini preostali pronađeni navod o »knjižaru Jakovu topniku« potječe od 7. studenog 1548. (*Detta sv.* 1, f. 174r), kad su *Jacobo libraro e tre compagni bombardieri* dobili četiri perpera za svoj angažman u Stonu, što je očito u vezi s vojnim, a ne knjižarskim obvezama.

⁷⁷ *Cons. Min. sv.* 49, f. 72r.

detalje o knjižarskom poslu kojim se bavio. Također, njegova je imovina dosta skromnija.⁷⁸

Iako nije uspio istisnuti svog konkurenta Allegrettija, *Curtius librarius* ipak je značajno ime u ovom poslu, s kojim se susrećemo u vrelima sve do osamdesetih godina 16. stoljeća. Osobito su vrijedni točni podaci o količinama papira koje je dopremio i iznosima koje je za to primio. Tako je 29. siječnja 1561. Malo vijeće donijelo odluku o isplati 27 dukata i 24 groša knjižaru Curciu Troianu i to »zbog raznih knjiga koje smo primili od njega za potrebe Dvora. Knjige su od papira, sadrže ukupno 13.800 listova, a plaćene su po računu od osam groša za 100 listova. Tako je bilo i za prošlu godinu, kao što je za tekuću.«⁷⁹ S imenom knjižara Curcia opet se susrećemo početkom ožujka 1567. godine.⁸⁰ Malo vijeće odlučuje 8. ožujka da mu se isplati 35 perpera i četiri groša kao protuvrijednost za 5.300 listova u toliko knjiga, za potrebe [Kneževa] dvora, po računu od osam groša za svakih 100 listova. Imao je unajmljenu kuću za koju je plaćao 18 perpera 1586. godine, uz redoviti petogodišnji zajam.⁸¹ Zajam je tekao redovito od kolovoza 1566., kad je plaćao 25 perpera,⁸² pa možemo zaključiti da su mu vlasti smanjile najamninu kao dodatnu nagradu za uspješan rad.

Curcio je ujedno odgojio novog knjižara, Silvestra Barletta, koji je radio kao šegrt u njegovoj knjižari. Zbog neraščišćenih računa među njima je dugo tinjao sukob, a rasplamsao se u ljeto 1567. Dok je Curcio optuživao svog nekadašnjeg šticićenika za loše poslovanje i potkradanje, Silvestar je uzvratio optužbom da ga je majstor slabo plaćao i loše se brinuo o njemu tijekom naukovanja. Spor je službeno zabilježen u kolovozu te godine, kad su sporazumno izabrali tri suca, Talijana. U istrazi je ustanovljeno da je Curcio prethodno putovao u Veneciju kako bi dogovorio novu pošiljku knjiga. Njegov partner u Veneciji bio je knjižar Paolo de Furlanis. Spor između Curcia i Barletta eksplodirao je kad je Curcio, netom po povratku iz Venecije, pokazao nezadovoljstvo stanjem u poslovnim knjigama koje mu je pokazao Barletto. Sve je ipak riješeno sporazumno, uz Barlettovu isplatu odštete Curciu u iznosu od jedne zlatne škude i 21 groša.⁸³ Formalno otvoren u kolovozu 1567., spor je sporazumno okončan u siječnju 1568.

⁷⁸ Ostavlja po tri groša katedrali i crkvi na Dančama, sve pokućstvo ostavlja sluškinjama Milici i Stanuli, kao i svoju odjeću (neka se podijeli po pola). Dobio je miraz od nećakinje Anice, udovice Nikole de Polo sa Šipana, zvanog Naoković, a to ostavlja svećeničkoj bratovštini Sv. Marije (i miraz i drugo što treba dobiti od pokojnog Nikole). Svom duhovnom ocu, svećeniku Mihovilu iz Kotora, kapelanu iz katedrale, ostavlja pet perpera za gregorijanske mise. Allegrettiju je svećenik Marko Vitov dužan osam škuda. Tim novcem valja podmiriti njegove financijske legate iz ove oporuke, dok će ostatak poslužiti za mise. Sva preostala dobra Allegretti ostavlja spomenutoj svećeničkoj bratovštini Sv. Marije. Izvršitelji oporuke su članovi bratovštine i zdur Radoje. Njemu Allegretti ostavlja četiri dukata koje mu je inače ostala dužna Nika Kristićeva i to zbog prstena koji je Nika dobila na Allegrettijev račun. *Test Not. sv. 43, f. 11v-12r.*

⁷⁹ *Cons. Min. sv. 46, f. 71v.*

⁸⁰ *Cons. Min. sv. 48, f. 145v. Die VIII Martii 1567. Captum fuit de faciendo apolitiam Curtio librario ipperperorum triginta quinque et grossos 4 pro valore chartarum quinque mille tercentum in tot libris ad usum palatii, ad rationem grossos 8 pro quolibet centurio.*

⁸¹ Benyovsky Latin, I., Zelić, D. *Knjige nekretnina dubrovačke općine*, sv. 2: 59.

⁸² Benyovsky Latin, I., Zelić, D. *Knjige nekretnina dubrovačke općine*, sv. 2: 75, 78 (ovdje navedena uplata od 27 perpera).

⁸³ *Div. Canc. sv. 152, f. 221v-222r.*

Silvestar Barletto vrlo brzo dokazao je pravi poslovni duh i nadmašio svog učitelja. Naime, iste 1567. godine, kad je izbio sukob među njima, Barletto je uspio otvoriti svoju knjižaru u Dubrovniku,⁸⁴ da bi dvije godine kasnije, po smrti Nikole Allegrettija, dobio i povlasticu kao državni knjižar. Ovaj slučaj neposredno govori o suradnji između različitih skupina dubrovačkih profesionalaca. Naime, pošto nisu imali novca platiti obećani miraz od 100 dukata svom zetu Silvestru, glazbenici Dominik i njegov sin Vivijan zamolili su dubrovačke vlasti za zajam od 60 dukata, obećavši ga vratiti za godinu dana i to odbijanjem od svoje redovite plaće. Za njih je istupio kao jamac kancelar Vilim Dondino iz Bologne.⁸⁵ Kao što je ranije bilo slučajeve da su kancelari obavljali pojedine arhivske dužnosti, brinući ujedno i o uvezivanju knjiga, tako se dogodilo uskoro i s ovim kancelarom. Dana 10. siječnja 1570. zapisana je njegova molba da mu se poveća plaća zbog sređivanja trgovačkih knjiga, na čemu je, kako tvrdi, dugo radio. Pritom se pozivao i na brojnu obitelj. Pošto je molba usvojena, vlasti su mu dodijelile godišnju naknadu za taj posao od 15 perpera.⁸⁶ Tu je knjigu, kako piše u molbi, davao na uvid svakom knezu prilikom izbora, kako bi se trgovina što prije nastavila, uz potrebna jamstva koja su se davala (*a causa che si vendano senza perdervi tempo, e pleggiarie che si diano*). Notari i knjižari međusobno su dobro surađivali. Ne samo da je Vilim Dondino ovdje jamčio za Barletta, već je još ranije, 1554. godine, ugledni notar Francesco Parisio bio izvršitelj oporuke knjižara Sebastijana Boisa.

Kako je već rečeno, Silvestar Barletto naslijedio je u službi svećenika Nikolu Allegrettija 29. ožujka 1569. Tog je dana Malo vijeće prihvatilo prijedlog da ga se zaposli kao knjižara umjesto preminulog Allegrettija »radi izrade, popravka i uvezivanja knjiga koje su potrebne i bit će potrebne našem [Kneževu] dvoru, s uobičajenom obvezom i isplatama.«⁸⁷ Sudeći po sadržaju molbe njegovog punca i šurjaka da mu pomognu otvoriti novu knjižaru, Silvestar se želio osamostaliti već jeseni 1567., dok je još čekao na rješenje spora s Curciom Troianom. Održao se u službi dulje od tri desetljeća. Još krajem 1603. bio je aktivan, kad je po naredbi Senata morao procijeniti vrijednost knjige stihova talijanskog pjesnika, oko koje je izbio spor dvojice plemića.⁸⁸ Nepuna tri tjedna pošto je zadobio povjerenje vlasti i počeo raditi kao

⁸⁴ *Cons. Rog.* sv. 58, f. 183v-184r. Ovaj detalj pod naslovom »svirači otvaraju knjižaru« spominje i Demović, M. *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske glazbene prošlosti s biobibliografijom*. Zagreb : Glas Koncila, 2007, str. 323.

⁸⁵ Usporediti također Krekić, B. *Miscellanea* from the cultural life of Renaissance Dubrovnik, str. 148. Čini se da valja popraviti autorovo čitanje, jer se radi o Vilimu Dondinu, a ne o Gabrijelu Dondu.

⁸⁶ Omjer glasova bio je 28-13 u Dondinovu korist, kako navodi *Cons. Rog.* sv. 59, f. 203v-204v. Poznato je, također, da je Dondino vodio i seriju *Detta*, budući da je odlukom Malog vijeća 1576. usvojena njegova molba da ga se razriješi te dužnosti. *Detta* sv. 4, f. 6v.

⁸⁷ *Die XXIX Martii 1569. Sylvester Barletti librarius creatus et acceptus fuit in locum quondam presbiteri Nicolai de Allegretto, pro conficiendis, resarciendis et ligandis libris quibus Palatium nostrum indigat et indigabit cum onere et solutione solitis et consuetis.* (*Cons. Min.* sv. 49, f. 77v).

⁸⁸ Riječ je o pjesniku Giambattisti Marinu i njegovu djelu *Rime*, tiskanom 1602. u Veneciji. Knjigu je nabavio mladi vlastelin Klement Klementov Gozze i posudio je prijatelju i vršnjaku Džori Andrijinom Palmotiću. Pošto ovaj nije vratio knjigu ni poslije skore prijateljeve smrti, Klementov otac je sudskim putem zatražio povrat knjige, koju je Džore morao vratiti pod prijetnjom plaćanja vrijednosti knjige »koliko procijeni Silvestar knjižar«. O tome Pantić, M. Prvi dubrovački čitaoci kavaljera Marina. *Prilozi za istoriju naše starije književnosti*. 3-4(1957), str. 261.

knjižar, Barletto je 18. travnja 1569. dobio naknadu od dvadeset dukata za kupovinu pergamenta u Italiji, pošto mu je pomogao kao jamac plemić Vlaho Ivanov Tudi-zić.⁸⁹ Ovakva praksa da država posuđuje novac knjižaru kako bi nabavio pergament uz prethodno jamstvo privatne osobe u Dubrovniku čiji se javni ugled ne dovodi u pitanje, postojala je i za vrijeme Barlettova prethodnika, svećenika Nikole Allegrettija. On je 16. svibnja 1567. dobio 12 dukata odlukom Malog vijeća da nabavi knjige za potrebe Kancelarije i Notarijata, pošto je kao jamac u njegovo ime istupio plemić Petar Jakova Lukarević.⁹⁰ Isto se ponovilo prilikom nabavke pergamenta krajem travnja iduće, 1568. godine. Tada je Petar Jakova Lukarević opet jamčio pred Malim vijećem za Nikolu Allegrettija, i to za iznos od dvadeset škuda, potreban za kupovinu pergamenta.⁹¹ Dakle, poslije tridesetih i četrdesetih godina 16. stoljeća i vremena knjižara Sebastijana Boisa pergament se više nije proizvodio u Dubrovniku, već ga se kupovalo u inozemstvu, osobito u Veneciji.

Za razdoblje od tridesetak godina, od 1549. pa sve do kraja 1575., nisu očuvane, nažalost, knjige iz serije *Detta* pa je teže rekonstruirati isplate knjižarima i njihove raznovrsne aktivnosti. Međutim, od te godine za iduće desetljeće podaci dolaze u pravilnom redoslijedu. Značajno je što je 1576. precizirano da se knjižaru plaća za uvezivanje knjiga iz Notarijata i Kancelarije šest groša za nove korice, a četiri groša za ponovo uvezane knjige bez novih korica.⁹² Redovito se susrećemo sa Silvestrovim imenom. Krajem 1575. plaćeno mu je 169 perpera, 3 groša i 4 dinarića za 1.782 lista pečā (*di carta pectea*),⁹³ a u ožujku iduće godine zaradio je 30 perpera, 39 groša i 6 dinarića za neutvrđenu količinu knjiga.⁹⁴ Kasnijih godina Silvestar je često radio na popravku i prevezivanju starih knjiga u raznim državnim uredima, angažiran od strane raznih plemića. Pošto je 7. ožujka 1576. dobio šest groša jer je donio i razvrstao mnoge kvaderne knjiga, pa za svaki više puta,⁹⁵ do sredine 1580-ih niz zapisa svjedoči o redovitim aktivnostima knjižara Silvestra.

Radio je i za potrebe područnih kancelarija, poput stonske. Tako se 8. kolovoza 1577. spominje da je dobio naknadu od dva groša, jer je sašio dvije knjige za Stonsku kancelariju.⁹⁶ Najesen 1577. Barletto je više puta radio za potrebe Kancelarije, uvezujući knjige iz serije raznih spisa Kancelarije, odnosno *Diversa Cancellariae* krajem listopada i sredinom studenog,⁹⁷ pošto je prethodno popravio jednu knjigu oporuka, iz serije *Testamenta Notariae*.⁹⁸ Vezano uz posao koji je obavio 17. studenog 1577., precizira se točno koje su knjige u pitanju: Barletto je obnovio tri knjige, iz serije prodaja Kancelarije (*Vendite di Cancellaria*) za 1563. do 1565., te knjige raznih spisa Kancelarije (*Diversa Cancellariae*) iz 1571. te 1571.-2. Radilo se o

⁸⁹ *Cons. Min.* sv. 49, f. 83v.

⁹⁰ *Cons. Min.* sv. 48, f. 163v.

⁹¹ *Cons. Min.* sv. 48, f. 272v.

⁹² *Detta* sv. 4, f. 5v.

⁹³ *Detta* sv. 3, f. 19v.

⁹⁴ *Detta* sv. 3, f. 38v.

⁹⁵ *Detta* sv. 4, f. 19.

⁹⁶ *Detta* sv. 4, f. 87.

⁹⁷ *Detta* sv. 4, f. 101 i 105.

⁹⁸ *Detta* sv. 4, f. 98. Za ovaj je posao dobio naknadu 7. listopada 1577.

manjim zahvatima, jer su njegovi zabilježeni prihodi vrlo skromni, krećući se od jednog groša, do jednog perpera i šest groša. S druge strane, obnova Žute knjige, važnog zbornika zakona, naplaćena je u kolovozu 1580. šest perpera i osam groša.⁹⁹ Zanimljivo je da katkad poslovi teku kontinuirano i tako se bilježe. Radeći nepunu godinu dana, od 30. travnja 1579. do 2. travnja 1580., Barletto je, na zahtjev plemića Gozze, dobio naknadu od pet perpera i jednog groša, jer je obnovio knjige novim papirom.¹⁰⁰ U svakom slučaju, visoko razvijena djelatnost knjižara u drugoj polovici 16. stoljeća nesumnjivo pobija paušalno donesenu ocjenu dubrovačkog nadbiskupa Lodovica Beccadellija (1555-1564), koji se požalio pišući svom znancu Francescu Martelliju u Italiju da »ovdje ne samo da se ne prodaju knjige, ovdje se ne prodaje ni papir.«¹⁰¹

4. Vrste papira i izrada knjiga

Iako je cijena papira i pergamenta bila propisana još u 15. stoljeću, tako da je 100 listova pergamenta vrijedilo devet perpera i tri groša, a kasnije devet perpera i šest groša, dok je 100 listova papira otkupljivano za osam perpera, vrela nedvojbeno govore da su knjižari različito naplaćivali svoje usluge ovisno o vrsti robe koju su dopremali. Tako je precizirano više naziva i vrsta papira.¹⁰² Spomenute su razne vrste papira, kao *carta reale*, *carta imperiale*, *carta sotto reale* i *carta sottile*.¹⁰³ Nisu rijetke ni *carta bombascina* i *carta brugumina*, koja se etimološki svakako odnosi na pergament. Broj listova po knjizi je, dakako, varirao. Uz podatke o isplati nije uvijek točno navođeno koliko je bilo knjiga od pojedine količine papira, premda se i takve potankosti znaju naći. Primjerice, koncem 1567. svećenik Allegretti dobio je 1.200 listova pergamenta za točno pet knjiga, što iznosi 240 listova po knjizi.¹⁰⁴

Pitanje postupka izrade osobito je zanimljivo, iako ovdje, nažalost, nije potanko razrađeno. Prihvatimo li mišljenje da se »tehnika uvezivanja knjiga i ukrašavanja korica u 16. stoljeću u biti ne razlikuju od današnjeg ručnog obrtničkog rada« (uz, naravno, puno veći udio ručnog rada nego danas), dobro je znati da je »knjigo-

⁹⁹ *Detta* sv. 4, f. 274.

¹⁰⁰ *Detta* sv. 4, f. 250. Istom je prilikom zabilježeno i da je obaviješten njegov knjižar, što upućuje na zaključak da je Barletto imao pomoćnika.

¹⁰¹ Torbarina, J. Fragmenti iz neizdanih pisama Lodovika Beccadellija (1555-1564). *Dubrovnik*. 1(1929), pismo br. 25, str. 325. O tome je u novije vrijeme pisao Pelc, M., Freske u ljetnikovcu nadbiskupa Lodovica Beccadellija na Šipanu, u: Marković, V. i Prijatelj-Popović, I. *Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 21. i 22. studenog 2003. godine u Splitu*. Split : Književni krug, 2007., str. 164-165.

¹⁰² Terminologiju se može dijelom razriješiti uz pomoć međunarodnog kodikološkog rječnika, s Internet stranice <http://vocabulaire.irht.cnrs.fr/pages/vocab1.htm>. Tekst je objavljen na Internetu 2002., a pristup izvršen 27. listopada 2007. Vidjeti Muzerelle, D. *Vocabulaire codicologique: répertoire méthodique des termes français relatifs aux manuscrits*. Paris : Editions CEMI, 1985 (*Rubricae*, 1.). U starijoj literaturi jezgrovit pregled nudi Novak, V. *Latinska paleografija*, str. 71-72.

¹⁰³ Miović, V. *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana, s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku*. Dubrovnik : Državni arhiv, 2005, str. 58-59.

¹⁰⁴ *Cons. Min.* sv. 48, f. 218r.

veža morao naštampane arke papira kvasiti u rastopini tutkala i stipse, zatim ih sušiti, gladiti i ravnati.« Uz to je zasebno pitanje bilo obrezivanje knjiga, što se vršilo strugom i blanjom.¹⁰⁵ Kožni uvez korica zahtijevao je također posebnu brigu knjižara. U našem je slučaju knjižarima posebno plaćano za izradu platna za korice, kao početkom travnja 1582., kad je plaćeno četiri perpera i dva groša za izradu korica knjige *Cassa del comune*.¹⁰⁶ Kod drugih se knjiga ističu korice obložene crvenom kožom.¹⁰⁷ Ovo je u skladu sa zapažanjem da se »umjesto teških drvenih korica koje su se djelomično ili u cijelosti presvlačile tamnom kožom, pa nerijetko i okivale, sve više upotrebljavaju korice od kartona ili ljepenke koje se također presvlače kožom, no sada pretežno bijelom ili takvom u koju su slijepo utisnuti razni ukrasi«, čime je knjiga »postala znatno lakša i praktičnija za prenošenje i drugo rukovanje.«¹⁰⁸ Dakako, samu paginaciju označavali su pisari, a ne knjižari. Na izradu korica upućuje i ranije razmotrena doprema kartona iz Venecije po narudžbi Antonija de Odolis iz Brescice. Sve je i ovdje ponajviše ovisilo o uvozu iz inozemstva.

5. Pogled u budućnost: knjižari prema Osmanlijama i kronološko kretanje prema kraju Republike

Prirodno je da su uvezivači knjiga i trgovci papirom i pergamentom u potrazi za svojim materijalima najviše poslovali s Italijom. No, nagla promjena političkih okolnosti i širenje dodira s Osmanskim Carstvom uvjetovalo je i opskrbu papirom Osmanlija. To je bilo naglašeno već krajem 16. stoljeća. Tako je Silvestar Barletto dobio od državnih vlasti devet groša 9. srpnja 1577. za tri kvinterna papira poslana sandžak-begu Hercegovine,¹⁰⁹ dok su 29. prosinca 1580. platili knjižaru Curciu tri perpera i četiri groša za neutvrđenu količinu papira koja je otpremljena u albansku luku Valonu, po odredbi plemića Kaboge.¹¹⁰ Ranije spomenuti iznos od devet groša Barletto je dobio i 25. veljače 1581., kada je tri kvaderna papira predana dragomanu Franu Milliju, a on ih je potom proslijedio Osmanlijama. Zanimljivo je da su 21. veljače 1600. čak same središnje osmanske vlasti tražile od Dubrovčana papir za pisanje za potrebe svog zapovjednika u Beogradu, i to pošto su se Dubrovčani bili oglušili na prvi zahtjev. Od njih se tražilo »160 komada »istambulskog« papira i 60 komada papira vrste *hasije*«. Poznato je i da je bosanski beglerbeg redovito tražio papir za pisanje od Dubrovčana i to najviše kvinterneta, povezanih listova papira. Dok je kvinternet imao pet listova, samo se kvinternet tankog papira (*sottile*) sastojao od 25 listova. S ovim se mogu povezati i podaci da su za potrebe Turske kance-

¹⁰⁵ Malbaša, M. Knjigoveštvo 16. stoljeća ilustrirano primjercima iz muzejske biblioteke u Osijeku. *Osječki zbornik* (Osijek). VI (1958), str. 250-251.

¹⁰⁶ *Detta* sv. 4, f. 369.

¹⁰⁷ *...uno libro corio rubro cooperto*, prema *Cons. Rog.* sv. 59, f. 204v. Iako ne ulazi u predmet ovog rada, vrijedi zabilježiti da pojedine bratovštine u promatranom razdoblju nisu žalile sredstava za izradu bogatih kodeksa s ukrasnim koricama za svoje matrikule, pri čemu istupaju na tržištu kao privatni naručitelji kod knjižara. Ovo je bilo karakteristično i za sjeverno dalmatinsko područje pa se neke od ovih matrikula čuvaju u postavu Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru.

¹⁰⁸ Katić, T. *Stara knjiga*, str. 24-25.

¹⁰⁹ *Detta* sv. 4, f. 81.

¹¹⁰ *Detta* sv. 4, f. 289.

larije u Dubrovniku uvezane 1643. »dvije knjige za pisanje, a 1675. godine jedna knjiga od 6 kvinterneta za ispisivanje inventara osmanskih dokumenata.«¹¹¹

Dubrovačke dragomane, posrednike u svim poslovima s Osmanlijama, valjalo je redovito opskrbljivati papirom ne samo za potrebe njihove službe, već i kako bi udovoljili zahtjevima svojih hirovitih istočnih klijenata. Frano Milli je, u skladu s odlukama Malog vijeća, često naručivao papir. Krajem veljače 1581. poslovao je s Barlettom, koji mu je predao tri kvaderna papira po odluci plemića Marina Bone i Malog vijeća,¹¹² dok se 14. srpnja iste godine navodi da je Milliju plaćeno perper i četiri groša kako bi kupio dva kvinterna po cijeni od pet groša po komadu te je dobio još tri groša kako bi izgadio papir.¹¹³ Sedam dana ranije Barletto je prodao dragomanu po cijeni od šest groša i dva kvaderna grubljeg papira, tzv. *charta grossulissa*.¹¹⁴ Koncem siječnja 1582. Milli dobija sedam groša za nabavku papira,¹¹⁵ a slične isplate zabilježene su i u srpnju i kolovozu iste godine.¹¹⁶ Sve se ponavlja u ožujku, lipnju i kolovozu 1583. godine.¹¹⁷ Ponekad je Frano Milli službeno također istaknut kao knjižar, *libraro*. Tako je u lipnju 1583. Frano knjižar dobio 14 groša po odobrenju plemića Kaboge, jer je dao dva kvinterna glatkog papira.¹¹⁸ Ipak, temeljno mu je zanimanje bila dragomanska služba, u kojoj se navodi još dvadeset godina kasnije, u svibnju 1603.¹¹⁹

Stranci su zadržali istaknuto mjesto kao knjižari i u 17. stoljeću, pa je tako krajem 1611. zabilježena isplata za popravak notarskih i kancelarijskih knjiga Ivanu Pavlovom Basilettiju i knjige za Notarijat, Kancelariju i druge službe u toj godini.¹²⁰ U ovom kasnijem razdoblju više je podataka i o židovskim knjižarima, čije su usluge pak isključivo vezane uz duhovne potrebe židovske zajednice u Dubrovniku, *Schola hebreorum*.¹²¹ Ipak, daleko od povoljnih prilika koje su vladale na polju uvezivanja knjiga u Dubrovniku gotovo kroz cijelo 16. stoljeće, osim na samom njegovu početku, posljednjih desetljeća Republike javilo se veliko siromaštvo. Ono uvelike nadmašuje čak i skromno razdoblje za knjigoveže početkom 16. stoljeća, kad su vladale stroge mjere štednje. Ovu krizu može se izravno obrazložiti stvaranjem prve dubrovačke tiskare, radom Carla Occhija 1783.¹²² Po primjeru svećenika Šimuna Trošana vidi se da je taj obrt spao doista na niske grane, jer je Senat usvojio njegovu molbu 28. lipnja 1792. da ga stipendira kako bi studirao u Rimu godinu dana i nau-

¹¹¹ Miović, V. i Selmani, N. Turska kancelarija i *Acta Turcarum* od vremena Dubrovačke Republike do danas. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* (Dubrovnik). 45 (2007), str. 239.

¹¹² *Detta* sv. 4, f. 300.

¹¹³ *Detta* sv. 4, f. 325.

¹¹⁴ *Detta* sv. 4, f. 324.

¹¹⁵ *Detta* sv. 4, f. 357b.

¹¹⁶ *Detta* sv. 4, f. 382 i f. 392.

¹¹⁷ *Detta* sv. 4, f. 421, f. 406 bis i f. 443 bis.

¹¹⁸ *Detta* sv. 4, f. 406 bis.

¹¹⁹ *Cons. Rog.* sv. 78, f. 211r-v. Očito se u Milli u ovoj službi dobro snašao, jer i njegov sin studira *litteras turcicarum* (*Cons. Rog.* sv. 78, f. 213v).

¹²⁰ *Cons. Min.* sv. 69, f. 221v.

¹²¹ Seferović, R. Dubrovački teolozi o židovskoj zajednici u prvoj polovici 18. stoljeća. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* (Dubrovnik). 44(2006), str. 153.

¹²² Čučić, V. Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe. str. 114, uz pregled starije literature.

čio obrt knjigoveže, koji je tada u gradu bio posve zamro.¹²³ No, znakovito je što se i sad pojavio jedan svećenik, čovjek već u zreloj dobi, sa željom da se prihvati obrta koji su dvjesto pedeset godina ranije vrlo uspješno vodili njegovi kolege klerici. Tvrdi u molbi da tada u gradu nije bilo nikoga tko je znao zanat knjigoveže. Za njega je vlastima jamčio Ivan Stella.

Premda se formalno ponovio odnos tako često prisutan u 16. stoljeću, kad su za svećenike knjižare koji su tražili novčanu pomoć od vlade jamčile ugledne privatne osobe, to je ujedno bila i jedina sličnost s tim zlatnim vremenom djelatnosti trgovaca papirom i pergamentom u Dubrovniku. Iako su ostvarivali solidnu zaradu i postizali priznat društveni položaj, pritom je ipak najvažniji bio njihov doprinos jačanju državnog aparata Dubrovačke Republike. Zato je i prirodno što je opće slabljenje tijela vlasti bilo popraćeno nestankom jedne djelatnosti kojoj toliko duguju ne samo politička tijela Republike, već i sam današnji dubrovački Arhiv.

Knjižar i njegov šegrt rade zajedno.

Carboni, G. *Fabbricazione e Riciclo della Carta*.

URL: http://www.funsci.com/fun3_it/carta/carta.htm (20.06.2008.).

¹²³ *Cons. Rog. sv. 199, f. 132r-v. O tome i Narodna svijest, 1. veljače 1941., br. 4-5, str. 4. Tražio je 150 rimskih škuda.*

Summary

THE *LIBRARI* IN DUBROVNIK'S CIVIL SERVICE IN THE 16TH CENTURY

The gradual process in which the medieval commune of Dubrovnik developed into a classical city-state in the first half of the 16th century was related both to the outer and to the inner elements. Among the latter the most important role belonged to the establishment of a firm, reliable and well organised web of clerks. Since their work would have been impossible without a continuous supply of paper and parchment, the Government signed several contracts with various entrepreneurs who were undertaken to fulfil all such needs, including also the book binding. The primary sources always describe them simply as *librarii*. They were coming from various backgrounds, including native people and Italians, priests and laity, nobles and commoners. Although they had never formed a proper corporation, their profession enjoyed a particular status due to a relatively small, but regular income, their mutual connections (including education of apprentices) and particular professional knowledge they had, especially that of making parchment.

The first decades of the 16th century witnessed to a severe restriction imposed to all civil servants, but since 1540s sources are particularly abundant with news concerning the parchment and paper supply. Therefore we traced the roots of paper from Venice and Ancona to Dubrovnik and, occasionally, to the Ottoman Empire afterwards. We are precisely informed about the prices, careers of several *librarii* who worked in a span of several decades and their mutual relations. Also, as there were various kinds of paper being supplied to the State offices, it is easily possible to perceive their value. Towards the end of the Republic the flourishing days gradually disappeared and 1790s brought just a single request from a local priest to learn the service of bookbinding in Rome. However, thousands of books kept today in the State Archives of Dubrovnik undoubtedly testify about the quality of the late *librarii* and their work.

Key words: *paper, parchment, bookbinders, the Republic of Dubrovnik, 16th century*